

BOGDÁNDI ZSOLT

Az erdélyi központi bíraskodás kialakulása és főbb jellegzetességei (1541–1571)

Talán immár közhelynek számít az a megállapítás, hogy a Mohács után több részre szakadt Magyar Királyság keleti területein fokozatosan kialakuló Erdélyi Fejedelemség politikatörténete jóval ismertebb e vidék gazdaság-, művelődés- vagy éppen jogtörténeténél. Köszönhetően a 19. században elindult – és nagyobbára legkésőbb a 20. századi impériumváltáskor félbeszakadt – nagy forrásközléseknek, az események és azok jelentősebb irányítói immár ismertek, „csupán” a részletek tisztázása maradt a hálás utókor feladata. Ez azonban eléggé reménytelen vállalkozásnak tűnik, minthogy az úgynevezett mindennapi élet feltárásához szükséges forráskiadványokat szinte teljes mértékben nélkülözzük, illetve a hiányok pótlása csupán az utóbbi években vette kezdetét.¹

¹ Itt elsősorban a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület műhelyében néhai Jakó Zsigmond kezdeményezésére megindult fejedelemségkori forráskiadási munkálatokra gondolunk, melyek első, nyomtatásban megjelent termékei: *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1602.* (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 1–3. Szerk. JAKÓ Zsigmond.) VII. 1. *János Zsigmond Királyi Könyve (1569–1570); VII. 2. Báthory Kristóf Királyi Könyve (1580–1581); VII. 3. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei (1582–1602).* Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi FEJÉR Tamás – RÁCZ Etelka – SZÁSZ Anikó. EME, Kolozsvár, 2003–2005.; *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599.* (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. JAKÓ Zsigmond.) Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi BOGDÁNDI Zsolt – GÁLFI Emőke. EME, Kolozsvár, 2006.; *Torda vármegye jegyzőkönyvei I. 1607–1658.* (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1. Szerk. JAKÓ Zsigmond.) Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi DÁNÉ Veronka. EME, Kolozsvár, 2009.

Áttekintés

A kora-újkori erdélyi jogszolgáltatás iránt érdeklődő számára korlátozott azon források köre, melyeket egy-egy korszak – így a Buda eleste és a Szapolyaiak kihalása közötti időszak – jellegzetességeinek bemutatásakor igénybe vehet. Az erdélyi és magyarországi országgyűlések végzései viszonylag jelentős számban tartalmaznak a központi bíraskodással kapcsolatos végzéseket, de ezek csupán a keretet alkották, és időnként nem tudni azt, hogy a gyakran korábbi cikkelyeket megismétlő törvényi rendelkezést a gyakorlatban miként alkalmazták. Az úgynevezett központi (kúriai) bíróságok működésének részletekbe menő feltárásához ezért egyértelműen az általuk kiadott oklevelek (ítéletlevelek) és a korszakban összeállított formuláskönyvek vizsgálata szükséges. E tanulmány szűk keretében azonban nem vállalkozhattunk arra, hogy az erdélyi központi bíraskodást részletesen feltárjuk, hanem inkább csak vázaltszerűen tekintjük át a rendelkezésünkre álló források alapján az ekkor fokozatosan kialakuló fejedelmi tábla tevékenységére és szervezetére vonatkozó ismereteinket. Előbb azonban a bekövetkezett változások szemléltetése végett szükséges egy rövid bevezetés arról, hogy melyek voltak az 1541 után Fráter György ellenőrzése alatt álló terület közigazgatási jellegzetességei, illetve, hogy milyen bírósági szervezet működött e vidéken korábban.

Ismeretes, hogy az ekkor születő Erdélyi Fejedelemség különböző jogállású területekre épült. A középkori erdélyi vajdaság – tehát szűkebb értelemben a hét nemesi vármegye – a vajdai joghatóság alá tartozott.² A vajda hatásköre alól kezdetben a székely és a szász székelyek is ki voltak véve, de minthogy 1461-től mindenik erdélyi vajda egyúttal székely ispán is volt, a székelyek privilégizált

2 JANITS Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940.

helyzete ezzel megszűnt,³ illetve ezután ők is a vajdai bíraskodás alá tartoztak. Ezzel szemben a szászok törvénykezésbeli különállása továbbra is fennmaradt, a szász székek feljebbviteli fórumának a szebeni központú szász nemzeti egyetem (Universitas Saxonum) számított.⁴ A vajdai székről a királyi udvarba fellebbezett ügyek az országbíró bíraskodása alá tartoztak, ezt a gyakorlatot rögzítette a *Hármaskönyv* is.⁵

Mohács előtt a vajdai igazságszolgáltatásnak három különböző módját különíthetjük el, nevezetesen a vajdai széket, mely bizonyos terminusokon ült össze, a vajdának és alvajdáinak a bírói széken kívüli bíraskodását és a közgyűléseken való bíraskodást. A Mohács előtti évtizedre létrejött a külön erdélyi protonotariusi hivatal is, melynek megjelenését éppen Werbőczy 1515-ig nyúló működése és Turóczy Miklós alvajda hivatali tevékenysége alapozta meg.⁶ Az első önálló erdélyi ítélmester, Barcsay Pál, majd a mohácsi csatavesztést követően az államgépezet helyreállítását követően örökébe lépő hivatali utódai, Szucsáki Ambrus és Zalánkeményi Albert mester már éppen úgy rendelkeztek a bírósági ügyekben, mint a királyi kúria protonotariusai.⁷

3 JANITS I.: *Az erdélyi vajdák...* i. m. 21. E helyen jegyezzük meg, hogy a Barát helytartósága idejéről van adatunk külön székely ispánról: nagymihályi Ödönffy László viseli e tisztséget görgényi tiszttartósága mellett, 1550 elején; lásd: *Székely Oklevéltár 1219–1776*. Közzéteszi BARABÁS Samu. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1934. 409–410. Külön vizsgálatot igényel, hogy miként oszlottak meg a bíraskodási hatáskörök György barát és alhelytartói, illetve a székely ispán között.

4 *Magyar jogtörténet II.* Dr. BÓNIS György egyetemi ny. rk. tanár előadásai. Méhkas Diákszövetkezet, Kolozsvár, 1943. 67–69.

5 Werbőczy István *Hármaskönyve*. Ford., bevezetéssel és utalásokkal ellátták: DR. KOLOSVÁRI Sándor – DR. ÓVÁRI Kelemen. Franklin-társulat, Budapest, 1897. (Magyar Törvénytár) 382–383.

6 A külön erdélyi ítélmesteri tisztség kialakulásáról lásd: JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi vajdai kancellária szervezete a XVI. század elején*. In: Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1976. 42–61.

7 JAKÓ Zs.: *Az erdélyi vajdai kancellária szervezete...* i. m. 53–57.; BÓNIS

Az erdélyi vajdaság bírói széke és annak irat kibocsátó szerve, a kancellária az 1526-ban bekövetkezett törés és az ezt követő zavaros időszak ellenére is eljutott tehát arra a szervezetségi szintre, hogy a fejedelemségkori központi szervezet leglényegesebb alkotóeleme lehessen. Buda eleste és a királyi udvar maradványainak, a jogtudó szakember-gárdának Erdélybe való húzódása azonban új helyzetet eredményezett, melynek következtében a kialakuló államalakulat központi bíraskodása inkább a királyi kúria mintáját követte.

Az 1541–1556 közötti, a keleti országrész életében átmenetinek tekinthető időszak kulcsfigurája Fráter György volt.⁸ Annak ellenére, hogy a kiskorú választott király gyámjaként a szultán az „ördögös” Barátra bízta a Magyar Királyság Tiszán túl eső részeinek kormányzását, Fráter György haláláig arra törekedett, hogy Ferdinánd kezébe juttassa ezt az országrészt. Az ő kezdeményezésére született meg az utóbb megghiúsult gyalui szerződés, majd 1549-ben a nyírbátori egyezmény, melynek következményeként Izabella gyermeke nevében lemondott a területekről Ferdinánd javára. Addig is – Izabella hatalomátvételi kísérletei ellenére – a keleti országrész irányításának minden ágazata, így természetesen az igazságszolgáltatás is Fráter György kezében összpontosult. Helytartói címét az erdélyi rendek valószínűleg 1542 elején ismerték el, ehhez járult már korábban is viselt kincstartói, majd 1544-től főbírói címe.⁹ A helyzetet bonyolítja, hogy a Barát nemcsak a gyermek

György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 397.

8 E korszakról és György barát szerepéről részletesebben lásd: OBORNI Teréz: *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben. Tanulmányok*. (Udvar-történet kötetei, IV. Szerk. Szabó Péter.) ELTE, Budapest, 2011.

9 *Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. (1540–1556)*. (Monumenta Comititalia regni Transylvaniae). Szerk. SZILÁGYI Sándor. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1875. (Magyar Történelmi Emlékek III. Magyar Országgyűlési Emlékek) 188. György barát különböző címeinek alakulásához lásd: EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivaltörténet). Irodalmi, mű-

János Zsigmond, hanem Ferdinánd nevében is kormányzott, akitől már 1542 októberében kegyelevelvet nyert,¹⁰ és helytartói, valamint kincstartói kinevezését ő is megerősítette.¹¹

A jogszolgáltatás szervezete

Lényegében ennyi az, amit Fráter György korszakának kormányzatáról a szakirodalom alapján tudni lehet. Most pedig térjünk rá arra, hogy miként tudjuk kiegészíteni e sommás képet a feldolgozott okleveles adatok alapján a Barát joghatósága alá tartozó területen folyó jogszolgáltatásra vonatkozóan. A Fráter György nevében kelt bírósági kiadványokból, illetve egy formuláskönyv¹² bejegyzéseiből kitűnik, hogy a perek tárgyalása meghatározott terminusokon folyt. Az uralkodók már korábban is olykor ezekre halasztották akár a folyton tárgyalandó legrövidebb ügyeket, akár a rövid és más jellegű pereket azokban az esetekben, ha a szokásos nyolcadok megtartása elmaradt. Nyolcados törvényszakra való idézést csak egy esetben emlitenek az oklevelek, amikor egy iktatás alkalmával a tiltakozókat Szent Mihály nyolcadára idézték meg,¹³

vészeti és tudományos intézet, Budapest, 1946. 392–394.; OBORNI T.: *Udvar, állam és kormányzat*... i. m. 56–61.

- 10 *DJANC*, *Colecția de documente medievale*, Fond fam. Bethlen de Iktar. (Iktári Bethlen lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában), számozatlan oklevél.
- 11 EMBER Gy.: *Az újkori magyar közigazgatás története*... i. m. 394–395.; OBORNI T.: *Udvar, állam és kormányzat*... i. m. 60–61.
- 12 A kézirat jelzete: *Ms1271*, *Biblioteca Universitară Lucian Blaga, Cluj-Napoca* (az Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori kéziratárának gyűjteményében), (a továbbiakban: *Formulárium*). Erről bővebben lásd megjelenés előtt levő tanulmányomat: BOGDÁNDI Zsolt: *Fráter György bírói működésének emlékei Bácsi János formuláskönyvében*. *Történelmi Szemle*, 56. évf. 2014.
- 13 A nyolcados törvénykezési szakaszokról lásd: *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius BÓNIS, Geisa ÉRSZEGI, Susanna TEKE. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 268–269.

de innen aztán halasztással az ügy a gyakran előforduló Dorottya-napi terminusra került. Az idézések a személyes jelenlét bírósága elé történtek, 15. napra. Ez azonban véleményünk szerint nem a folyamatos bíraskodásnak a jele,¹⁴ hanem inkább arra utal, hogy Fráter György bírói székén követték a középkori gyakorlatot, és a peres ügyek tárgyalását halasztással bizonyos terminusokra vonták össze.¹⁵

A váradi püspök, helytartó és utóbb főbíró joghatósága alá tartozó tiszántúli területek, a későbbi Partium feljebbviteli bírói széke tehát Váradon működött, meghatározott terminusokon. Ez a helyszín természetesen a helytartó váradi püspöki címéből adódott, itt ugyanis biztosítva voltak a bírói szék tartásának anyagi és személyi feltételei. A nagyhatalmú püspök bírótársai, az ítélőszék tagjai – ahogyan a bemásolt oklevelekből kiderül – némely papok, ítélőmesterei és ítélőszékének ülnökei voltak.¹⁶ A papok

14 A 15. napra való idézésből következtet a kúriai állandó bíraskodásra lásd például: LACZLAVIK György: *Várday Pál helytartói működése 1542–1549*. Levéltári Közlemények, 83. évf. 2012. 24. Az általunk áttekintett bírói levelekben azonban szinte minden esetben a 15. napról a per halasztással valamilyen más terminusra került.

15 BÓNIS Gy.: *A jogtudó értelmiség... i. m.* 264. Erre vallanak a bírói levelek halasztásra vonatkozó hátlapi feljegyzései is, melyekkel az ügyet az ítélőszék jegyzőjének bejegyzése szerint a Barát visszajöveteléig vagy egy – a felek beleegyezésével meghatározott – időpontig az ítélőmester elhalasztotta: *DJANC, Colecția de documente medievale, Fond fam. Jósika*. (Jósika cs. hitbizományi lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában) nr. 21. Ritkábban fordult elő, hogy a halasztást egy országos rendelkezéssel indokolják, lásd például: „1549 feria sexta proxima post festum Visitationis Marie causa intrascripta juxta generalem prorogationem causarum dominorum regnicolarum reiecta est ad festum Nativitatis beatissime virginis Marie proxime affuturum. Joannes litteratus de Buda notarius.” *DJANC, Colecția de documente medievale, Colecția personală Kemény József*. (Kemény József gyűjteménye az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában), nr. 44.

16 A *styliarium* megfogalmazása szerint: „una cum nonnullis dominis praelatis magistrisque nostris prothonotariis et sedis nostrae judicariae juratis assessoribus”.

megnevezés mögött talán a váradi káptalan jogi ismeretekben jártas tagjait sejtethetjük, akik részt vállalhattak akár a váradi tüzesvaspróba regisztrumainak Fráter György kezdeményezésére és saját költségén történt sajtó alá rendezésében is.¹⁷

A Barát váradi ítélőszékének tagjai közül a legfontosabbakról, a tényleges jogszolgáltató munkát végző ítélőmesterekről nagyon keveset tudunk,¹⁸ név szerint csupán bodoni Pósa Györgyöt ismerjük, akit korábban Szapolyai János,¹⁹ később pedig Várday Tamás²⁰ személynöki ítélőmestereként említettek. Az ő váradi működése talán a helyi viszonyok ismeretéből fakadt, és vélhetően a Barát helytartóságának Ferdinánd általi elismeréséhez köthető. A Fráter György által Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Heves, Külső-Szolnok, Temes és Zaránd megyék részére 1543. január 6-tól tartott váradi részgyűlésen már elhangzott a rendek részéről az igény, hogy mivel számukra költséges és a törökök miatt veszélyes is peres ügyeik intézése végett Pozsonyba utazni, Ferdinánd bízta meg Fráter Györgyöt az ország e részein a bíráskodással, mintegy az addigi gyakorlat jóváhagyásaként.²¹ Ferdinánd erre azzal vála-

17 Újabb digitális kiadása: *Váradi Jegyzőkönyv–Regestrum Varadinense – The Varad Register (1208–1235)*. Szerk. SOLYMOSI László – SZOVÁK Kornél. Arcanum CD-ROM, 2009.

18 A Pécsi által Fráter György ítélőmestereként 1545-ig említett Bódi Gáspár működésének nyomát sem a formuláskönyben, sem az ítéletlevelekben nem találtuk. Vö.: PÉCSI Anna: *Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig*. Iglói, Budapest, 1938. 24. Valószínű, hogy Bódi csak 1551-től, Erdély Habsburg kézre való kerülésétől működött Erdélyben; lásd: BOGDÁNDI Zsolt: *Wesselényi Miklós. Egy ítélőmester életútja a 16. század végi Erdélyben*. In: Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában. Szerk. EGYED Emese – PAKÓ László – WEISZ Attila. EME, Kolozsvár, 2013. 237–238.

19 1537-ben a váradihegyfői káptalan jelentésének hátlapjára a per elhalasztására vonatkozó feljegyzést tett: *MNL OL, A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, F17 Cista Comitatum, Com. Doboka, N, nr. 2*.

20 LACZLAVIK Gy.: *Várday Pál helytartói működése...* i. m. 31–32.

21 *Magyar Országgyűlési Emlékek II. 1537–1545*. (Monumenta comitialia regni Hungariae). Szerk. FRANKÓI Vilmos. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1875. (Magyar Történelmi Emlékek III. Magyar Országgyűlési Emlékek) 492.

szolt, hogy megbízta az ország rendes bírait, hogy egy vagy két alkalmas bírót küldjenek a Tiszántúli részekre.²² Talán így kerülhetett Pósa György személynöki ítélőmesterként rövid időre Fráter váradi udvarába.

A joghatósága alá tartozó tiszántúli területek mellett Fráter György bírói hatásköre az egykori erdélyi vajdaság területére is kiterjedt, melynek adminisztrációja, mint említettük, elég nagy mértékben különbözött a magyarországi vármegyékétől. Itt a bírói hatalmat megosztva gyakorolta, kisebb részben a királynéi kúriával, nagyobb részben két alhelytartójával és bírói helyettesével, Mikola Lászlóval és Kemény Jánossal. Az alhelytartók közül a többnyire saját szamosfalvi birtokán ítélkező Mikola korábban erdélyi alvajdaként szerzett bírói gyakorlatot,²³ címei pedig híven követik a Barát egyre változó hatáskörét: 1543-ban még erdélyi királyi alhelytartó („in regno Transsilvaniae vicelocumtenens regius”),²⁴ 1545-től viszont már következetesen királynéi alhelytartó és erdélyi helyettes főbíró („vicelocumtenens reginalis majestatis et illustrissimi filii sui ac in regno Transsilvaniae viceiudex generalis”).²⁵ Gyerőmonostori Kemény János alhelytartói tevékenységéről jóval

22 FRANKÓI V.: *Magyar Országgyűlési Emlékek II. 1537–1545*, i. m. 498.

23 1537-ben említik alvajdaként: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közzeteszi és a bevezető tanulmányt írta JAKÓ Zsigmond. II. 1485–1556. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 4592. sz. Az alhelytartói cím annyira szokatlan volt, hogy Mikolát az 1540-es években is még többször alvajdának nevezték az oklevelekben, így például Izabella királyné 1544-es iktatóparancsában elrendelte, hogy az esetleges ellentmondókat alvajdája elé idézzék, és a jelentést is oda küldjék: *MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 3, fasc. 1, nr. 30*.

24 *DJANC, Fond fam. Wass de Ţaga*. (A Wass cs. cegei lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában) *Fasc. XVIII, nr. 26*.

25 *MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 3, fasc. 5, nr. 17*; vö.: TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányszata 1540–1690*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.) 31.

kevesebb adattal rendelkezünk, ő először 1547 márciusában tűnik fel a Mikola által 1545-től viselt címmel.²⁶ Gyér előfordulását talán azzal is lehet magyarázni, hogy a Barát és Izabella közötti hatalmi harcban a királyné pártján állott; 1551. április 24-én Balassa Menyhért és Kendi Antal társaságában, a királyné szolgáliként és tanácsosaiként az erdélyrészi országlakosok nevében arról biztosították az erdélyi káptalant, hogy a királyné által lefoglalt enyedi kastélyukat a Fráter Györggyel való viszály elmúltával visszakapják.²⁷

Az egymásnak olykor ellentmondó adatok alapján úgy tűnik, nem volt egyértelműen behatárolt joghatósága e bíróságoknak, annak ellenére, hogy az 1544 augusztusában Tordán tartott országgyűlés szabályozta azokat az ügyeket, melyeket a helytartó székéről a királynei jelenlét elé lehetett vinni (becsületet és főbenjáró ítéletet érintő ügyek), és a terminusok tartásának rendjét is meghatározta.²⁸ 1549 végén újból rendet próbáltak tenni a terminusok körül, évente négy törvényszakot szabva meg, melyeket Tordán szándékoztak megtartani.²⁹ Az országgyűlési végzésekben foglaltak azonban – az okleveles adatok alapján – nem valósulhattak meg maradéktalanul. A bírói szervezetben mutatkozó bizonytalanságokat és a jogszolgáltatás menetét nagymértékben meghatározta a Helytartó és a királyné közötti, szinte állandó hatalmi vetekedés. Ezt jól szemlélteti György barát bírói székének 1546. október 28-án

26 *DJANC, Colecția de documente medievale, Fond fam. Jósika.* (Jósika cs. hitbizományi lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában) nr. 36.; 1548 áprilisában kelt oklevele: *DJANC, Colecția de documente medievale, Fond fam. Jósika*, (Jósika cs. hitbizományi lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában) nr. 40.

27 *Biblioteca Națională a României, Filiala Batthyaneum (Alba Iulia), Arhiva capitului din Alba Iulia, V, 92.* (A gyulafehérvári káptalan lt. a Batthyaneum-könyvtár őrizetében). Trócsányi nem említi Kemény Jánost alhelytartóként, tanácsúrként pedig csak 1556-tól ismeri; vö.: TRÓCSÁNYI Zs.: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, i. m. 29.

28 SZILÁGYI S.: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek I...* i. m. 188–189.

29 SZILÁGYI S.: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek I...* i. m. 295–296.

hozott döntése, mellyel Izabella parancsát egyszerűen törvénytelennek nevezi és érvényteleníti.³⁰ Döntése előzményeként az szolgál, hogy a beszerceiek Izabellához fordultak a Bánffy Bernád elleni vitájukban, melynek során néhány polgártársukat fővesztésre ítélték, a királyné pedig – alhelytartójával és tanácsosaival együtt – az említett tordai országgyűlés végzése értelmében, saját személyes jelenléte elé utalta a pert, ahol tanácsuraival és ítélőszékének ülnökeivel szándékozott felülvizsgálni az ügyet.

Az egykori erdélyi vajdaság területén folyó központi bíraskodás elég zavaros helyzetét tovább bonyolítja, hogy e területre Ferdinánd nevében is érkeztek bírói parancsok, ahogyan ez a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvi bejegyzéseiből kiderült.³¹ Ezek szerint a peres felek anyagi lehetőségeik függvényében akár a királyi kúriáig is elmehettek ügyükkel, és ott bírói parancsleveleket eszközölhettek ki.³²

30 *DJANC, Colecția de documente medievale, Fond fam. Jósika.* (Jósika cs. hitbizományi lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában) nr. 31. A királyné Bánffy Bernádhoz intézett parancsának indoklása szerint: „quia nos unacum vicelocumtenente nostro et aliis dominis consiliariis nostris recognoscendo publicam regni nostri constitutionem per dominos regnicolas, tam huius Transilvaniae quam Hungarie regnorum nostrorum in dieta anno proxime preterito Thorde celebrata editam, ut universe cause regnicolarum nostrorum factum honoris ac sententiam capitalem [...] in nostram presentiam appellari possint.” Fráter György bírói széke a következő szavakkal érvényteleníti a döntést: „contra tenorem legis fuerant emannate, eas nos jure mediante cassas fecimus”.

31 JAKÓ Zs.: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*... i. m. 4939, 4953, 4954, 4962, 4963. sz. (1549-ben kelt bejegyzések). Fráter György a joghatósága alatti területen a leleszi konvent is hajtott végre Ferdinánd nevében kelt bírói parancsokat, 1546-ban például a Kraszna vármegyei Nagyfaluban idézik Bánffy Gáspárt personalis presentiaja elé: *MNL OL, P676, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Földvári cs. iratai, I. tétel.*

32 A peres ügyeknek a királyi kúriába való feljebbvitelére még Báthory István idejéből is rendelkezünk példával. A Bánffy lányok a Kraszna vármegyei Valkó várát illető perükben próbáltak így előnyt szerezni, úgy tűnik, sikertelenül: *MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Cista Kraszna, fasc. 2, nr. 14.*

Az eddig feldolgozott adatok alapján egyértelmű, hogy a Királyhágón inneni területen is a jogszolgáltatásban a legfontosabb szerep a könnyen mozgó ítélőmesterekre, esetünkben Csombordi Máté mesterre hárult, aki érdekes módon olykor ugyanabban az évben helytartói vagy alhelytartói, királynéi vagy egyszerűen erdélyi ítélőmesterként jelenik meg a forrásokban.³³ Bár hivatali működésének számos emléke maradt ránk, személyéről alig sikerült valamit megtudni. Talán Izabella kíséretével került Erdélybe, ahol vélhetően hivatali szolgálataiért nyert el egy csombordi birtokrészt, melyet utóbb a protonotáriusi tisztsége által nyújtott előnyökkel is élve újabb szerzeményekkel egészített ki.³⁴ Hivatali emelkedése valószínűleg a Habsburg uralom idején is folytatódott, emiatt nem csodálatos, hogy erdélyi karrierjének éppen Izabella vetett véget: 1558 szeptemberében egykori erdélyi ítélőmestere csombordi jószágait hűséges hívének, Bekes Gáspárnak adományozta.³⁵ Máté magister működése bizonyítja a legjobban, hogy a tulajdonképpeni Erdélyben ugyanazt a jogtudó személyzetet vették igénybe az ítéletek meghozatalakor és az oklevelek kiállításakor a helytartó és alhelytartói, illetve a királyné bírói széke. Annak ellenére, hogy ez az eljárás visszaélésekre adhatott okot, igen nagy befolyást biztosítva a pecséteket kezelő és állandóan vándorló protonotáriusnak, megál-

- 33 1543 szeptemberében királynéi ítélőmester: *DJANC, Fond fam. Wass de Ţaga*, (A Wass cs. cegei lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában), fasc. XVIII. nr. 26.; 1543-ban Fráter György ítélőmestere: *MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 1, fasc. 3, nr. 3.*; 1547 januárjában erdélyi ítélőmester: *MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 2, fasc. 5, nr. 7.*
- 34 1547-ben a településen régóta birtokló Tompa család egyik jószágát szerezte meg, melyért cserében a Fehér vármegyei birtokokra vonatkozó peres levelek árának törlesztését engedte el: *DJANC, Arhiva fam. Kemény din Ciombrud, nr. 65.* (Kemény cs. csombordi lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában.)
- 35 *MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 2, fasc. 4, nr. 18.*

lapíthatjuk, hogy az 1541–1551 közötti évtizedben sikerült az igazságszolgáltatás működését biztosítani, ami az adott körülményekhez képest komoly eredménynek számít.

Minthogy az 1551–1556 közötti Habsburg uralom az 1541 előtti bírói szervezethez való visszatérést jelentette, e korszakról elég csupán annyit megjegyezni, hogy a vajdai és alvajdai székek bíróági személyzete a korábbiakhoz képest nem sokat változott, ami egyértelműen a kancellária korszerűbb hivatallá való válására utal. E kijelentés alátámasztására most csak egy példát hozunk fel: Báthory András vajda 1552 júniusában kelt ítéletlevelében egy olyan ügyet adnak elő, mely előbb György barát ítélőszéke előtt folyt, és az alperest elmarasztalták, amiért az a király elé vitte az ügyet, aki új ítélet hozatalára utasította helytartóját. A Barát viszont eközben az ismert körülmények között elhunyt, Báthoryt pedig vajdává tették, s így került ítélőszéke elé a per, melyben Tordán ítélkezett Bódi Gáspár ítélőmester, Mikola László korábbi alhelytartó és más, korábban is tisztségeket viselő nemes, illetve Fráter György ítélőszéki jegyzőinek: kolozsvári Brassai Pálnak és Budai János deáknak a társaságában.³⁶

A bíraskodás újjászervezése

A különálló erdélyi államszervezetnek, így az igazságszolgáltatásnak is új alapokon való megszervezésére a kipróbált személyzet megtartásával Izabella és II. János választott király visszatérte után, 1556 végén került sor.³⁷ Ekkor döntöttek arról is, hogy a táb-

36 *DJANC, Colecția de documente medievale. Colecția personală Kemény József.* (Kemény József gyűjteménye az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában), nr. 50.

37 Az erdélyi fejedelemségkori jogszolgáltatásról, a felmerülő kérdésekről újabban lásd: DÁNÉ Veronka: „Minden birodalmak... törvénnyel is oltalmaztatnak”. *Az Erdélyi Fejedelemség törvénykezése.* Korunk, III. folyam, XXIV/3. 2013. március, 50–56.

lán tárgyalta ügyeket a személyes jelenlét, a *personalis presentia* elé lehet továbbvinni, ahol azokat az illetékes ítélőmester adta elő, a perben pedig tanácsurak és jogtudó személyek döntöttek, olykor a fejedelem jelenlétében. II. János idején ritkán arra is van példa, hogy a személyes jelenlét ítélőszékének egy-egy tagját is név szerint megemlítik, így kétszer fordul elő Csáki Mihály kancellár és tanácsúr, egyszer pedig Pókai Jakab udvarmester az ülnökök sorában.³⁸ Az erdélyi igazságszolgáltatás legfelsőbb fórumának tehát a *personalis presentia* bírósága számított, ahova – legalábbis a 16. század második felében – korlátozás nélkül bármilyen ügyet feljebb lehetett vinni.³⁹

Külön joghatósággal rendelkezett az országgyűlés is, a legsúlyosabb, tehát a nóta és felségsértési perek tartoztak illetékességi körébe, így a Kendi-féle összeesküvés és a Bekes-féle lázadás résztvevőit is az országgyűlésen ítélték el, ez utóbbitól az ítéletlevél

38 János Zsigmond valamely mezővároshoz intézi oklevelét, melyben tudtul adja, hogy amikor a terminus utolsó napján Csáki Mihály tanácsúrral és kancellárral, Pókai Jakab udvarmesterrel és jogtudó férfakkal ítélőszékét ülte (*pro causarum de sede nostra judiciaria in solius majestatis nostrae presentiam appellatarum revisione et adiudicatione pro tribunali consedissemus*), [Wesselényi] Miklós ítélőmester előadta, hogy a táblán hozott döntéssel a felperes nem elégedett meg, amiért a *personalis presentia* elé vitte ügyét, ahol végül a táblai ítéletet mindenben helyben hagyták, lásd: *Formulárium 196v–197v*. A személyes jelenlét bírói székén Csáki 1566-ban is előfordult, ekkor azonban már presideként helyettesítette az ítélő mestert: „unacum reverendissimo Michaeli Chyaky cancellario et consiliario nostro in absentia magistris nostri prothonotarii in sede nostra judiciariae presidente necnon consiliariis ac aliis prestantibus jurisperitis viris”; lásd: *MNL OL, P 990, Fiáth cs. levéltára, Vegyes iratok, nr. 10*.

39 Az 1569–1571 közötti időszakból maradt fent egy igen érdekes fellebbezés magyar nyelvű fogalmazványa, melyben Bernáld Ferenc árvái nevében tételesen felsorolták, hogy miért tartották sérelmesnek a tábla Maros széki jószágaira vonatkozó ítéletét, és mi „leon oka hogy f(elseged) tulajdon zemelie elcijbe kelleteek ez... dolgot appellalnunk”; lásd: *Székely oklevéltár II. 1520–1571*. Szerk. SZABÓ Károly. Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága, Kolozsvár, 1876. 277–286.

is fennmaradt.⁴⁰ Meg kell azonban különböztetni az országgyűlés saját bírói jogkörét attól, amikor a tábla működött az országgyűlések idején, és különféle felterjesztett ügyeket tárgyalt, vagy a személyes jelenlét bírósága ítélezett. Ez utóbbira már csak II. János halála utánról rendelkezünk példával, 1573 májusának végén például a 24-én kezdett tordai részországgyűlésen azokat a pereket tárgyalták, melyeket a tábláról a solius presentia elé tettek át, az ügyet pedig Sulyok Imre ítélmester adta elő.⁴¹

Magyarországon már a 15. század második felére kialakult az a gyakorlat, hogy a személynöki szék beosztásában két protonotarius állott.⁴² 1556-tól kezdődően Erdélyben is mindig két ítélmester működött, mint ahogyan Trócsányi Zsolt Erdély központi kormányzatát bemutató alapművében is helytállóan megállapította.⁴³ Ez talán részint a personalis praesentia bíróságának mintájára alakulhatott így, részint inkább az új államalakulat azon jellegzetességével magyarázható, hogy a Fejedelemség egyfelől az egykori erdélyi vajdaság, másfelől pedig Magyarország részeiből, a későbbi Partiumnak nevezett területből alakult ki, és e két terület lakossága jogrendjét tekintve is jelentős mértékben különbözött. Az

⁴⁰ BETHLEN Farkas: *Erdély története III. Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594), VI–VII. könyv.* Ford. Bodor András, ellenőrizte Galántai Erzsébet, Kasza Péter és Kruppa Tamás, jegyz., Kruppa Tamás. Enciklopédia kiadó, Budapest, EME, Kolozsvár, 2004. 61–86.

⁴¹ *Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt.* Herausgegeben vom Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde Heidelberg, *Zweiter Band: Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühlen 1224–1579.* Herausgegeben von Monica VLAICU unter Mitarbeit von Radu CONSTANTINESCU, Adriana GHIBU, Costin FENEȘAN, Cristina HALICHAS und Liliana POPA. Hora Verlag, Hermannstadt, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Heidelberg, 2003. 428–431.

⁴² SZILÁGYI Loránd: *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526.* Turul, 44. évf. 1930. 76–79.; HAJNIK Imre: *A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházbeli királyok korában.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1892. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 15) 4.

⁴³ TRÓCSÁNYI Zs.: *Erdély központi kormányzata 1540–1690, i. m.* 356–358.

1558 márciusában tartott országgyűlés végzéseiből arra következtethetünk, hogy föltehetően az eljárásbeli különbségek folytán az eredeti elképzelés szerint a Partium ügyeit külön ítélmester előtt kívánták tárgyalni. Ekkor ki is jelölték e feladatra Földvári Bálintot, aki ítélszéki ülnökeivel együtt a régi magyarországi szokások szerint volt köteles törvényt szolgáltatni a partiumi nemesek részére.⁴⁴ Ugyanezen év júniusában a rendek megismételték e két terület bírósági szervezetben való elkülönítését, eldöntve, hogy az említett Földvári Bálint mester legyen magyarországi ítélmester, Mekcsei László pedig erdélyi, de az ítélethozatalnál mindketten legyenek jelen.⁴⁵ A peres ügyeknek a különböző „nemzetek”, jogrendek szerinti megkülönböztetését és külön tárgyalását az 1559 júniusában tartott országgyűlésen is megerősítették.⁴⁶ Ekkor határoztak úgy, hogy a magyarországi nemesek számára két terminus tartassék: az elsőn október 18-tól december 6-ig, a másikon pedig április 24-től 32 napon keresztül szolgáltatassanak igazságot. Az erdélyieknek szintén két törvényszakot jelöltek ki: január 6-tól egy 32 napig tartót és egyet június 1-től a hónap végéig, és két terminus jutott a székelyeknek is: március 10-től április 7-ig és augusztus 1-től e hónap végéig. E beosztásból is látható, hogy mindkét ítélmester ideje zömét az ítélszéken, a terminusokon ítélkezve

44 *Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. (1556–1576). (Monumenta Comititalia regni Transylvaniae)* Szerk. SZILÁGYI Sándor. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1877. (Magyar Történelmi Emlékek III. Magyar Országgyűlési Emlékek) 89.

45 Szilágyi S.: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek II....* i. m. 99.: „magister Valentinus sit prothonotarius Hungaricus, Ladislaus vero Mechkei Transylvanicus: judicia exercentur vtrisque presentibus.” Földvári Bálint 1554–1555-ben Báthory András országbírói kancelláriáján működött; lásd: A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor, sajtó alá rendezi Géresi Kálmán, *Harmadik kötet. Oklevelek és levelezések 1491–1600.* Budapest, 1885. 279–283., 286–287. Vö.: PÉCSI A.: *Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása...* i. m. 27–28, (az adatokat tévesen teszi Báthory erdélyi vajdasága idejére!).

46 SZILÁGYI S.: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek II....* i. m. 114–115.

töltötte. A kezdeti bizonytalanságok után a 16. század végére a terminusok helyszíne is tisztázódni látszik: az erdélyi és partiumi nemesség törvényszakát Kolozsvárott tartják, a székelyek ügyeiben pedig általában Székelyvásárhelyen döntenek.

A táblai bíráskodás időpontjairól még annyit érdemes megjegyeznünk, hogy még 1627-ben⁴⁷ is hivatkoztak arra a vélhetően országgyűlési végzésre, amely a II. Lajos király halála utáni ügyek tárgyalására vonatkozhatott. Ezt a rendelkezést először az 1565-ös kolozsvári országgyűlésen fogalmazták meg: „Az törvénytételek után pedig az sententiákat ő felsége exequáltassa személyválogatás nélkül, és minden causák Lajos király halálától fogva megítéltessenek”,⁴⁸ de az erdélyi ítéletlevelekben már 1559-ben feltűnik.⁴⁹ Hasonló módon hivatkoztak a magyar királyi udvarban is erre a rendelkezésre, Ferdinánd király 1559-ben kelt parancslevele is említi a perek ilyen módon való folyamatos tárgyalását.⁵⁰ Ez a különböző variánsokban megjelenő kitétel vélhetően azt jelentette, hogy bizonyos ügyekben nem érvényesült elévülés, azokat egy megszabott időhatárig (II. Lajos vagy I. János király halála) terjedően bármikor tárgyalni lehetett.⁵¹

47 *DJANC, Fond fam. Wesselényi de Jibou, cutia 4.* (Wesselényi cs. zsiói lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában), 4. doboz (a dobozokban levő iratok számozatlanok, a keltezés alapján lehet keresni).

48 SZILÁGYI S.: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek II...* i. m. 288.

49 1559. október 28-án II. János oklevelében hivatkoznak ilyen módon a terminusra: „instante scilicet termino celebrationis iudiciorum eiusdem festi beati Lucae evangelistae, ad quem scilicet terminum universae causae fidelium nostrorum regnicolarum ab obitu quondam Ludovici regis, ex publica constitutione adiudicari solitae generaliter fuerant prorogatae.” *DJANC, Colecția de documente medievale, Fond fam. Bethlen de Iktar, számozatlan oklevél.* (Iktári Bethlen lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában).

50 *MNL OL, Diplomatikai Levéltár, DL 22894.*

51 A terminusok tartásával és az azokon tárgyalt ügyekkel kapcsolatos kérdések tisztázása további kutatásokat igényel. Ennek alátámasztására mellékeljük e formula egyik bonyolultabb változatát, Báthory Kristóf vajda 1577. évi

A táblai szervezetben egyértelmű újítást jelentett az, hogy az 1558 júniusában tartott országgyűlésen *létrehozták az elnöki tisztséget*, és a magyar jogban jártas férfiú kiválasztását rendelték el, aki tekintélyével és jogi ismereteivel elejét veszi az állandó vitáknak, és biztosítja a rendet a táblán.⁵² Tehát lényegében arról lehetett szó, hogy az ügyek tárgyalásakor megeshetett, hogy az ítélmesterek és az ülnökök képtelenek voltak döntést hozni. Ezekben az esetekben léphetett fel az elnök, aki csillapítva a vitákat a fejedelem nevében ítéletet hozott. Az először superintendens-nek, később praesidens-nek nevezett elnök kezéhez rendelték a tábla bírságokból származó jövedelmét, aki ebből törlesztette az ülnököknek járó fizetést, a maradékot pedig a kincstárnak utalta. Annak elenére, hogy az országgyűlés már 1558-ban elrendelte táblai elnök kinevezését, az általunk vizsgált forrásokban Szentgyeydi Gergely deák az első, aki ezt a tisztséget viseli az 1590-es években.⁵³ Ez természetesen nem jelenti feltétlenül azt, hogy betöltetlenül maradt ez az officium, talán további kutatások során előkerülnek korábbi praesidensek.

---

okleveléből: „instante scilicet termino celebrationis iudiciorum primi diei praesentis mensis Decembris ad quem utputa terminum universae causae dominorum regnicolarum Hungariae sub ditione nostra constitutorum ab obitu serenissimi quondam principis domini Ludovici regis Hungariae etc. ac etiam dominorum nobilium Transilvanensium factum novorum maiorumque actuum potenciarorum tangentes et concernentes ab obitu serenissimi quondam principis domini Joannis secundi regis similiter Hungariae, Dalmaciae, Croaciae etc. felicissimae recordacionis nuper defuncti, item transmissionum liberarum civitatum et oppidorum ditioni nostrae tam in Hungaria quam Transilvania adiacentes ex publica eorundem constitutione adjudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae.” *MNL OL, Diplomatikai Levéltár, DL 74.176.*

⁵² SZILÁGYI S.: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek II.... i. m. 97.*

⁵³ BOGDÁNDI Zsolt: *Szentgyeydi Somlyai Gergely deákról.* In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok.* Szerk. PAPP Klára – PÜSKI Levente. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2013. 37–46.

Végül, hogy valamelyest illeszkedjünk a konferencia témájához, arról is szólnunk kell, hogy a tárgyalta korszakban és a későbbiekben is a bíraskodás jogszabályi alapját a magyar királyok törvényei mellett egyértelműen Werbőczy *Tripartituma* jelentette. A kialakulóban levő Erdélyi Fejedelemség területén készültek el e mű legkorábbi magyar nyelvű fordításai: a Bihar vármegyei jegyző és neves prókátor Veres Balázsé 1565-ben,⁵⁴ Laskai János gyulafehérvári káptalani levélkeresőé 1589-ben,⁵⁵ és azt is illik megjegyeznünk, hogy Bónis György szerint a legkorábbi Hármaskönyv-hivatkozás Erdélyből, a székelyektől származott, és 1535 novemberében, a vajda által tartott bírói közgyűlésen hangzott el.⁵⁶

⁵⁴ PÉTER Katalin: Werbőczy anyanyelvi fordításainak tanulságai – értelmiségi feladatvállalás a 16. században. Történelmi Szemle, 54. évf. 2012/3. 421–440.

⁵⁵ Az aradi káptalan jegyzőkönyv-töredéke (1504–1518). Előszóval, mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi GALFI Emőke EME, Kolozsvár, 2011. (Erdélyi Tudományos Füzetek 270.) 8–9.

⁵⁶ BÓNIS György: Magyar jog – székely jog. M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem, Kolozsvár, 1942. (Kolozsvári tudományos könyvtár, 1.) 24–25.

The establishment and main characteristics of the Judicial Organization in Transylvania (1541-1571)

Based on records preserved in different archives the present study focuses on the general presentation of the judicial institutions which were organized after the Turks had captured the town of Buda (1541). The presentation lays special emphasis on the eastern part of the former Kingdom of Hungary, the territory which later became the Principality of Transylvania. After the remains of the Royal Court settled in Gyulafehérvár (Alba Iulia), nearly all political power concentrated in the hands of the mighty bishop of Várad (Oradea) György Fráter (a.k.a. George Martinuzzi, born Juraj Utješinović). At first he was Szapolyai's treasurer, but soon became *LOCUMTENENS REGIUS* and *JUDEX SUPREMUS* of Transylvania and of the Hungarian territories beyond the River Tisza.

György Fráter's Supreme Court resided in Várad, which was the Principal Court or the court of „personal presence”. The court's membership drew on representatives of the local nobility and of the clerical estate (probably members of the Chapter of Várad), but the most important role in the deliberations has been played by the protonotary.

In Transylvania proper during those years three other courts of justice were organized. Two of them were the courts of the *vicelocumtenentes*: László Mikola and János Kemény. Apart from them the Curia of Queen Izabella also functioned as a court of appeals in different cases and we have some evidence that Ferdinand's Royal Table had some jurisdiction in Transylvania as well. In this confusing situation it is important to note that all these central courts employed the same clerks during the proceedings, including magister Matheus, the protonotary.

The Judicial reorganization of Transylvania and Partium took place after the return of Queen Izabella and her son (1556) and it consisted of the establishment of a Royal (Princely) Table (*Tabula, Sedria*), with paid judges (*assessores*) and a president who took the final decision during the proceedings. Two protonotaries were also appointed, one for the Partium and one for Transylvania. The jurisdiction of the Table extended to most actions involving noble property rights, but generally all kinds of cases could be discussed here. If one of the parties was not content with the decision of the Table, he could appeal his case to the court of „personal presence” (*personalis presentia*), where the case was discussed by a few councilmen and other *jurisperiti*. The Parliament had well-defined jurisdiction in the discussion of judicial matters: it had jurisdiction in cases of high treason.

The most important sources of authority upon which the judges of the Table relied were the *Decreta* of the previous kings of Hungary and Werbőczy's *Tripartitum*. The great authority of the *Tripartitum* in the Principality of Transylvania is indicated by the fact that the first translations of this work were made there and the first case of reference to the *Tripartitum* is mentioned during a proceeding discussed by the Voivode's Court in 1535.

Die Entstehung und Hauptcharakteristikum der zentralen Rechtsprechung Transsylvaniens (1541–1571)

Der Gegenstand dieser Studie ist es nicht, die Arbeit der zentralen (kuriellen) Gerichtshöfe in die Einzelheiten hineingehend zu analysieren, sondern eine Übersicht über das Gerichtssystem im östlichen Teil des ehemaligen Landes, auf dem Gebiet des späteren Fürstentums Transsylvanien nach dem Fall von Buda (1541) zu geben.

Nach der Ansiedlung der Reste des königlichen Hofes in Gyulafehérvár konzentrierte sich die Macht in den Händen von György Fráter, dem Bischof von Várad, der zugleich der Schatzmeister von Szapolyai war. Sein Titel als Gouverneur (*locumtenens regius*) wurde von den transsylvanischen Ständen wahrscheinlich Anfang 1542 anerkannt, dazu trugen sein früher erworbener „Schatzmeister-Titel“ und von Titel „Haupttrichter“ (*judex supremus*) 1544 an sein bei.

Der Appellhof (Berufungsgericht) der unter der Rechtsbefugnis von György Fráter stehenden Gebiete jenseits der Theiß, des späteren Partiums fungierte in Várad an bestimmten Tagen. An diesem Richterstuhl waren die örtlichen rechtskundigen Adeligen und Pfarrer (vermutlich die Angehörigen des Váradener Stiftes) die Schöffen beteiligt, aber in der Urteilstellung und der Betreibung der richterlichen Struktur spielten die Urteiler die Hauptrolle.

In dem eigentlichen Transsylvanien funktionierte eine kompliziertere Gerichtsstruktur als in dem Partium. Auch hier besaß György Fráter die Macht, geteilt mit seinen Vizégouverneuren (*vicelocumtenentes*), László Mikola und János Kemény. Neben ihnen fungierte auch die Kurie von Königin Izabella als Berufungsgericht in bestimmten Prozessen. Es gibt sogar urkundliche Hinweise

darauf, dass sich auch die Rechtsbefugnis der Kurie von Ferdinand seltener auf Transsylvanien erstreckte. In dieser verwirrten Situation gilt es als bedeutender Erfolg, dass die Rechtssprechung etabliert werden konnte und darin spielten – unserer Meinung nach – neben György Fráter, die rechtswissenden Fachleute, in erster Linie die Urteilmeister die wichtigste Rolle. Es ist noch wichtig zu bemerken, dass trotz der politischen Feindlichkeiten alle an den Richterstühlen die gleichen Schreiber und den Urteilmeister Magister Máté in Anspruch nahmen.

Zur Organisierung der separaten transsylvanischen Staatsstruktur und so auch der Rechtssprechung auf neuen Grundlagen bei der Behaltung des erprobten Personals kam es nach der Rückkehr von Isabella und dem gewählten König János II. Ende 1556. Damals wurde die zuerst königliche später mit der neuen Benennung fürstliche Tafel mit bezahlten Beisitzern und anschließend mit einem Vorsitzenden aufgestellt, der in den Prozessen die endgültige Entscheidung treffen konnte. In dieser Zeit war die Tafel in jeglicher Angelegenheit befugt, es war praktisch möglich, die Angelegenheiten von den niedrigeren Richterstühlen ohne Begrenzung hierher zu bringen. Gegen die bei der Tafel verhandelten Angelegenheiten konnte bei der persönlichen Präsenz, *personalis presentia* Berufung eingelegt werden, wo diese von dem zuständigen Urteiler vorgetragen wurde und im Prozess wurde von den Ratsherren und rechtskundigen Personen, – selten in Anwesenheit des Fürsten – Entscheidung getroffen. Auch der Landtag verfügte über eine besondere Rechtssprechung, zu seinem Befugnisbereich gehörten die schwierigsten Strafprozesse wie die „nota“ und Hochverratsprozesse.

Die Grundlagen der Rechtsregelung der Tafelrechtssprechung erschienen neben den Gesetzen der ungarischen Könige eindeutig in Werbőcys Tripartitum. Auf dem Gebiet des herausbilden den Fürstentums Transsylvanien wurden die ersten ungarischen

Übersetzungen des Werkes verfertigt und auch die erste Tripartitum-Berufung stammte aus Transsylvanien von den Szeklern aus November 1535. Sie wurde an einer Richterversammlung von dem „Woiwoden“ vorgetragen.